

ҚИШЛОҚ ХЎЖАЛИГИ МАҲСУЛОТЛАРИНИ ИШЛАБ ЧИҚАРИШ ВА ҚАЙТА ИШЛАШ КЛАСТЕРИНИ ТАШКИЛ ЭТИШ АСОСИДА ИШ БИЛАН БАНДЛИКНИ ОШИРИШ

Баев Адил Хабибуллаевич

Тошкент давлат аграр университети катта ўқитувчиси

АННОТАЦИЯ

Мақола қишлоқ аҳолисини иш билан таъминлашда қишлоқ маҳсулотларини ишлаб чиқариш ва қайта ишлашни ташкил этишни аҳамияти ёритилган, давлат-хусусий шериклиги асосида кадрларни тайёрлаш ҳамда қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини ишлаб чиқариш ва қайта ишлашда яратиладиган иш ўринлари йўналишлари таклиф этилган.

Калит сўзлар: Қишлоқ, ишлаб, маҳсулотлар, иқтисодиёт, ишлаш, инновацион, ривожланиш, тармоқ, иқтисодиёт, давлат

Қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини ишлаб чиқариш ва қайта ишлаш кластерлари, аввало шу тармоқ ичидаги рақобатга маҳаллий ва жаҳон бозорларида бардош беради. Шунинг учун иқтисодиётни инновацион тараққий эттиришда, айниқса иқтисодий ривожланишнинг анъанавий усуллари етарли даражада фойда бера олмаётган ҳозирги даврда, кластер назариясини амалиётга тадбиқ этиш мақбул йўл ҳисобланади.

Ривожланган мамлакатларда иқтисодиётнинг рақобатбардошлигини ошириш усулларида бири сифатида кластер усулидан кенг фойдаланилади. Кластер стратегияси Европа Иттифоқи томонидан кенг тарғиб қилинади. Еврокомиссия иттифоқ ҳудудида кластер ривожланишини янада қўллаб-қувватламоқда. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 11 декабрдаги “Мева-сабзавотчилик ва узумчилик тармоғини янада ривожлантириш, соҳада қўшилган қиймат занжирини яратишга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги қарорида кластерларини ўрта муддатли истиқболда ривожлантириш концепцияси ишлаб чиқилган^[1].

Қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини ишлаб чиқариш ва қайта ишлаш кластерининг шаклланишида давлатнинг роли муҳим ўрин тутади. Агар дастлаб кластерлар фақат бозорнинг кўринмас қўли туфайли аввало, трансмиллий компанияларни замонавийлаштиришда ташкил этилган бўлса, кейинги вақтда кўпгина мамлакатларнинг ҳукуматлари бу жараёнга сезиларли даражада таъсир этгани ҳолда уларга ёрдам бермоқда. Кластер стратегияси жозибдорлиги, йўналишларнинг турли-туманлиги боис инновацион кластерларни давлатнинг ўзи шакллантиришини тақозо этмоқда. Дунё бўйича пандемия оқибатида очарчиликдан қийналаётган аҳоли сони ҳозиргидан 2 баробарга ошиб, 1 миллиард 600 миллионга етади. FAO тадқиқотларига кўра, ер шарида 820 миллиондан ортиқ киши тўйиб овқатланмасликдан қийналади ва бу кўрсаткич 2050 йилга бориб 2 миллиардга етиши мумкин; дунё аҳолисининг ҳар учтадан биттаси тўлақонли рацион асосида овқатлана олмайди; дунё бўйича 5 ёшгача болалар ўлимнинг 45 %и тўйиб овқатланмаслик натижасида юз беради ва ҳар йили 3,1 миллион бола шу сабабли оламдан ўтади¹.

¹ <http://www.fao.org/sustainable-development-goals>

Ўзбекистон қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини ишлаб чиқариш ва қайта ишлаш кластерларини шакллантириш масаласи мамлакат миқёсида эмас, балки минтақалардаги аниқ иқтисодий-ижтимоий шарт-шароитлар асосида, кластер назариясининг моҳиятидан келиб чиққан ҳолда амалга оширилади энг оқилона йўллардан биридир.

Ўзбекистон Республикасида қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини ишлаб чиқариш ва қайта ишлаш кластерининг яратилиши қуйидаги мақсадларга қаратилган:

- таркибий ўзгартиришларни янада чуқурлаштириш ва давлатнинг қишлоқ хўжалигида иштирокини камайтириш;
- агросаноат комплексини инновацион усулда ривожлантиришнинг интеграциялашган кластер тизимини яратиш учун хорижий инвестицияларни жалб этишни рағбатлантириш;
- қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини етиштиришга самарали усулларни жорий этиш ва қишлоқ хўжалик хомашёсини чуқур қайта ишлашни ташкил этиш асосида янги иш жойларини яратиш;
- аграр соҳада ишлаб чиқариш самарадорлигини ва меҳнатга ҳақ тўлашни ошириш асосида қишлоқ аҳолисининг меҳнат даромадларини ошириш.

Ушбу қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини ишлаб чиқариш ва қайта ишлаш кластерининг пировард мақсади – юқори қўшимча қийматга эга, рақобатбардош ҳудудий маҳсулот ишлаб чиқариш ва шу асосида ҳудудлардаги кўпгина муаммолар – меҳнат ва моддий ресурслардан самарали фойдаланиш, бюджетни тўлдириш, экспорт имкониятларини кенгайтириш, ижтимоий масалаларни ҳал этишдан иборат.

Қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини ишлаб чиқариш ва қайта ишлаш кластери нафақат энгил саноатни, балки ўз йўлида қишлоқ хўжалиги, озиқ-овқат саноати, фармацевтика, қуриш маҳсулотлари ишлаб чиқариш каби ўнлаб тармоқларни ҳам қамраб олади.

Қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини ишлаб чиқаришнинг самарадор усулларини излаш зарурати яна шу билан изоҳланадики, Ўзбекистон шароитида ернинг маҳсулдорлиги имкониятларидан тўлиқ фойдаланмаган.

Ўзбекистон ва ривожланган хорижий мамлакатларнинг қишлоқ хўжалигидаги айрим кўрсаткичлар таққосланса, бу яна бир бор ўз тасдиғини топади. Масалан, 16 миллион киши истиқомат қилувчи ва 1,038 миллион гектар экин майдонлари бўлган Голландияда 131 миллиард долларлик қишлоқ хўжалик маҳсулотлари ишлаб чиқарилгани ҳолда, 33 миллионлик аҳолиси ва 4,4 миллион гектарлик экин майдонларига эга Ўзбекистонда эса, бу кўрсаткич бор-йўғи 13,2 миллиард долларни ташкил қилади.

Жаҳон тажрибасидан маълумки, қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини ишлаб чиқариш ва қайта ишлаш саноатида вертикал интеграциялашган тизим самарали ва рақобатбардош бўла олади, бу тизим пахта хомашёсини етиштириш ва дастлабки ишлов беришдан бошлаб, то уни корхоналарда кейинги қайта ишлаш ва тайёр маҳсулотга айлантиришгача бўлган жараёнларни ўз ичига олади. Мамлакатимизда етиштирилаётган сабзавот маҳсулотларининг бор-йўғи 3-4 фоизи, меванинг 11 фоизи экспорт қилинмоқда. Демак, бу борада ҳам ҳали ўрганилиши, жорий этилиши зарур бўлган жиҳатлар мавжуд. Мева маҳсулотлари экспорти бўйича юқори кўрсаткич АҚШ, Испания ва Мексика давлатларига тўғри келса, сабзавот маҳсулотлари бўйича Хитой, Голландия ва Испания давлатларига

тўғри келмоқда. Ўзбекистонда мева-сабзавот маҳсулотларининг ички истеъмол билан экспортга чиқарилиши орасидаги фарқни таҳлил қиладиган бўлсак, сўнгги йилларда ўртача 52,8% дуккакли маҳсулотлар экспортга, қолгани ички истеъмолга, узум 13,2%, мева 9,6%, сабзавот 4,6%, полиз 1,7% экспортга, мос равишда қолгани ички истеъмолга йўналтирилмоқда².

Иқтисодиётда янги, замонавий ёндашувларни жорий этмасдан туриб, юқори қўшимча қийматга эга рақобатбардош маҳсулот яратишни тасаввур қилиб бўлмайди.

Миллий иқтисодиётимиз учун янги бўлган, саноатнинг илғор турли кластер схемасини яратиш ва жорий этиш асосида “Қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини етиштириш – қайта ишлаш – тайёр маҳсулот” шаклидаги ёпиқ занжирдан иборат, юз фоиз чиқитсиз ишлаб чиқариш объектини ташкил этиш кўзда тутилган. Бу ерда сўз нафақат қишлоқ хўжалигида анъанавий тарзда хомашё етиштириш ҳақида, балки уни қайта ишловчи, ёғ-экстракция ва бошқа корхоналарда бирламчи хомашёни қайта ишлаб, юқори қўшимча қийматга эга маҳсулотлар яратиш ҳақида бормоқда. Бунда қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини қайта ишловчи ва ёғ-экстракция корхоналарида ҳосил бўладиган иккиламчи маҳсулот кейинчалик чорвачилик комплексида ишлатилади, чорвачилик комплексининг чиқитлари эса – биогаз қурилмасида иссиқлик ва электр энергияси ишлаб чиқаришга сарфланиб, кейинчалик сабзавот ва кўкатлар етиштиришга мўлжалланган замонавий иссиқхоналарга узатилади.

Қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини ишлаб чиқариш ва қайта ишлаш кластери ягона технологик занжирга бирлаштирилган корхоналар мажмуи бўлиб, у илм-фан, таълим ҳамда ишлаб чиқариш интеграциясини чуқурлаштириш, янги технологияларни амалиётда жадал жорий этиш имконини беради.

Кластер уч босқичдан иборат бўлади [2]

Биринчи босқич ерни экинга таёрлашдан то ҳосилни йиғиштириб олгунча бўлган жараёни ўз ичига олади (агротехнология).

Иккинчи босқич хомашёни бирламчи қайта ишлаш-ҳосилни, тола, уруғ каби маҳсулотларни айлантириш ўз ичига олади. Шунингдек, қўрилиш соҳаси учун қишлоқ хўжалиги маҳсулотларидан иккиламчи кўрилиш маҳсулотларини таёрлаш.

Учинчи босқич чуқур қайта ишлаш жараёнини ўзига олиши билан ахамиятлидир. Бунда хомашёдан олинган бирламчи маҳсулотлар истеъмол учун тайёр маҳсулотга айланади. Жумладан олмадан шарбат, джем еки шу каби иккиламчи маҳсулотга айланади, фармацевтика учун хид ва био қўшимчалар олиниши мумкин.

Бугун мамлакатимизда қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини ишлаб чиқариш ва чуқур қайта ишлаш ҳажми ошмоқда. Бу курсаткич ўтган асрнинг 90-йилларидаги 8 фоиздан 51 фоизгача ўсди[3]. Хисоб китобларга кўра, яқин йиллар ичида Ўзбекистонда етиштирилаётган жами қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари асосий қисми узимизда чуқур қайта ишланади. Айни шу жараёнга кластер ёрдам беради. У мамлакатимизда ишлаб чиқарилаётган қишлоқ хўжалиги маҳсулотларининг ички ва ташқи бозорда талаб катта бўлгани янги турлар билан бойитилишига муносиб ҳиссасини қўшади.

²Saidov M., Ochilov I., Khasanov N, Muratova M. Peculiarities of Organization of Modern Clusters In Field of Fruit and Vegetable Production // International Journal of Advanced Scientific and Technology, Volume 29 №8, 2020, Scopus. - PP 3244-3253.

Қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини ишлаб чиқариш ва қайта ишлаш кластерларининг бошқа ишлаб чиқариш тузилмаларидан афзалликлари қуйидагилардан иборат:

- ягона технологик занжирга бирлаштирилган корхона мажмуи;
- аҳоли турли қатламларини иш билан таъминланиши бўйича ўзида жамловчи боғлам;
- илм-фан, таълим ҳамда ишлаб чиқариш интеграциясини чуқурлаштириш, янги инновацияон технологияларни амалиётда жадал жорий этиш;
- хом ашё қайта ишлашнинг барча босқичларидан ўтиб экспортбоп таёр маҳсулотга айланади.

Қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини ишлаб чиқариш ва қайта ишлаш кластерларини яратиш олим ва иқтисодчилар, қишлоқ хўжалиги, саноат ходимлари, дизайнерлар салоҳияти, илғор тажрибасини ягона мақсад йўлида бирлаштиришни тақозо қилади.

Давлат – хусусий шериклиги асосида кадрларни тайёрлаш.

Иқтисодиёт тармоқлари	Ўрта бўғин мутахассисликлари (1,5-2 йил)	Ишчи касблар (6 ой – 1 йил)
Қишлоқ хўжалиги	Амалиётчи агроном	Трактор оператори
	Қишлоқ хўжалиги машиналарига хизмат кўрсатиш механиги	Кенг профили тракторчи
	Иссиқхона ва парник хўжалиги технологи	Иссиқхона ва парниклар оператори
Енгил саноат	Трикотаж ишлаб чиқариш техник-технологи	Тикув жиҳозлари оператори
	Кенг ассортиментдаги кийимлар конструктори	Кийимлар конструктори
	Кийимлар дизайнер-конструктори	Тикувчи конструктор
	Пахтага бирламчи ишлов бериш техник-технологи	Тикув машина ва жиҳозларини таъминловчи
Озиқ-овқат саноати	Мева-сабзавот маҳсулотларини сақлаш бўйича техник-технолог	Қадоқлаш машинаси аппаратчиси
	Нон, макарон ва қандолат маҳсулотларини ишлаб чиқариш техник-технологи	Қуритиш ускуналари аппаратчиси
	Ўғ-мой маҳсулотларини ишлаб чиқариш техник-технологи	Механизациялашган линия нон пиширувчиси
		Кондитер
		Ўғ-мой маҳсулотлари ишлаб чиқариш устаси

Манба: жадвал муаллифлар тадқиқотлари асосида тузилган.

Шу боис янги лойиҳани ишлаб чиқишда нафақат Ўзбекистонлик, балки хорижлик етакчи олимлар, илмий-тадқиқот марказлари ходимлари, мутахассислари ҳамда тадбиркорлар

билан маслаҳатлашиш зарур. Шу ернинг ўзида илмий-техник кенгаш, илмий марказ ва кадрлар тайёрлаш бўйича кенгаш тузиш мақсадга мувофиқ.

2019-2021 йилларда кластерлар ва уларнинг ҳамкорлари (фермер хўжаликлари) томонидан 394,3 минг гектар майдонлар қайта фойдаланишга киритилди. 256 минг гектар ер майдонларида сув тежовчи технологиялар жорий этилди.

Қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини ишлаб чиқариш ва қайта ишлаш кластерида яратиладиган иш ўринлари.

Т/Р	Тармоқлар	Иш ўрни сони
1.	Пахта ва бошқа турдаги қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини етиштириш	1700
2.	Пахта тозалаш заводи	200
3.	Техник чигитни қайта ишлаш орқали ёғ-мой маҳсулотларини ишлаб чиқариш корхонаси	300
4.	Тўқимачилик маҳсулотлари ишлаб чиқаришни ташкил этиш	1000
5.	Замонавий иссиқхона комплекси	300
6.	Машина-трактор парки	300
7.	Фермалар (чорвачилик, паррандачилик, балиқчилик, қуёнчилик ва асаларичилик)	500
8.	Озиқ-овқат саноати	600
9.	Бошқа тармоқлар	300
	Жами иш ўринлари	5000

Манба: жадвал муаллифлар тадқиқотлари асосида тузилган.

Хулоса ўрнида, Ўзбекистон иқтисодиётида аграр соҳа ва кластерлар фаолияти таҳлилини такомиллаштириш учун куйидагиларни тавсия этамиз:

кластерлар назариясини тадқиқ этиш асосида кластерлар фаолиятини таснифлаш ҳамда уни ташкил этиш ва илмий-услубий жиҳатдан такомиллаштириш;

кластерлар фаолиятининг ташкилий-иқтисодий ва молиявий механизмлари самарадорлигини баҳолаш тўғрисидаги қарашларларни таҳлил қилиш;

кластерлар фаолиятини давлат томонидан мувофиқлаштиришнинг ташкилий-иқтисодий механизмларини такомиллаштириш;

кластерлар фаолияти молиявий натижаларини ифодаловчи кўрсаткичлар тизимини ҳамда уларни таҳлил қилиш услубиётини такомиллаштириш;

ФҲЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 11 декабрдаги “Мева-сабзавотчилик ва узумчилик тармоғини янада ривожлантириш, соҳада қўшилган қиймат занжирини яратишга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПҚ-4549-сон Қарори.
2. Saidov M., Ochilov I., Khasanov N, Muratova M. Peculiarities of Organization of Modern Clusters In Field of Fruit and Vegetable Production // International Journal of Advanced Scientific and Technology, Volume 29 №8, 2020, Scopus. - PP 3244-3253

3. Фролова О.А. Агропромышленные кластеры: российская модель/ Вестник НГИЭИ
<https://cyberleninka.ru/article/n/agropromyshlennye-klastery-rossiyskaya-model>.
4. Седова Н.В. Агропродовольственные кластеры в инновационной экономике России
<https://agropromyshlennye-klastery>
5. Saidov M., Ochilov I., Yangibaev H. Cluster - An Innovative Structure Based on High Technologies in the Economy of Uzbekistan // Solid State Technology Volume: 63, Issue: 4, Publication Year: 2020 Scopus. - PP 205-212.